

**BOLALAR TAFAKKURI RIVOJIDA O‘ZBEK XALQ
ERTAKLARINING O‘RNI**

Davlatova Shoir To‘liboyevna

BITU O‘zbek tili va adabiyoti 2-kurs magistranti,

e-mail: shoiradavlatova23@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada o‘zbek xalq ertaklarining bolalar tafakkuri rivojida o‘rni adabiyotlar tahlili asosida yoritilgan. Narrativlarning kognitiv asoslari, til rivojiga ta’siri, “aql nazariyasi”, empatiya, xotira, madaniy bilim uzatish va ijro funksiyalari tahlil qilinadi. Xalq ertaklari faol kognitiv tizim sifatida talqin etiladi. O‘zbek xalq ertaklari o‘ziga xos syujet, obrazlar va axloqiy mezonlar orqali alohida kognitiv imkoniyatlarni taqdim etadi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek xalq ertaklari, bolalar tafakkuri, kognitiv rivojlanish, aql nazariyasi, til rivoji, pedagogika

Abstract. The article examines the role of Uzbek folk tales in children's cognitive development through literature analysis. It analyzes cognitive foundations of narratives, their impact on language development, theory of mind, empathy, memory, cultural knowledge transmission, and executive functions. Folk tales are interpreted as an active cognitive system. Uzbek folk tales offer distinct cognitive opportunities through their unique plots, characters, and moral criteria.

Keywords: Uzbek folk tales, children's thinking, cognitive development, theory of mind, language development, pedagogy

Аннотация. В статье на основе анализа литературы рассматривается роль узбекских народных сказок в развитии детского мышления. Анализируются когнитивные основы нарративов, их влияние на развитие речи, теорию сознания, эмпатию, память, передачу культурных знаний и исполнительные функции. Народные сказки интерпретируются как активная когнитивная система. Узбекские народные сказки предоставляют уникальные когнитивные возможности благодаря своеобразным сюжетам, образам и нравственным критериям.

Ключевые слова: узбекские народные сказки, детское мышление, когнитивное развитие, теория сознания, развитие речи, педагогика

Kirish. Xalq ertaklari bolalar uchun nafaqat ko‘ngilochar vosita, balki insoniyat madaniy taraqqiyoti davomida shakllangan muhim pedagogik manba hisoblanadi. Ushbu narrativlar avlodlardan avlodga o‘tib, yosh avlodni milliy qadriyatlar, e’tiqodlar va ijodkorlik ruhida tarbiyalaydi [1]. O‘zbek ta’limi kontekstida xalq ertaklari Markaziy Osiyo xalqlarining boy madaniy merosini aks ettiruvchi muhim kognitiv va ma’naviy manba sifatida namoyon bo‘ladi. Bugungi kunda bolalar adabiyoti ta’lim jarayonida muhim o‘rin egallab, bilim va estetik tarbiyani uyg‘unlashtiradi.

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

1. Narrativlarning kognitiv asoslari. Xalq ertaklarining bolalar tafakkuriga ta'siri fanlararo yondashuvlar asosida izohlanadi. Kognitiv fan nuqtayi nazaridan narrativlar passiv axborot vositasi emas, balki bir vaqtning o'zida bir necha aqliy jarayonlarni faollashtiruvchi faol tizimdir. Narrativ tafakkur shaxslar haqidagi tasavvurlarni shakllantirish, jamoaviy faoliyatni muvofiqlashtirish va shaxsiy identifikatsiyani rivojlantirishga xizmat qiladi [1]. Mif va folklor kabi madaniy narrativlar intuitiv tushunchalar bilan birga noodatiy elementlarni mujassamlashtirgani sababli uzoq vaqt saqlanib qoladi. Bu xususiyat ayrim xalq ertaklarining turli madaniyatlar va tarixiy davrlarda barqaror yashab kelishini izohlaydi.

Ovchilik va termachilik jamiyatlarida og'zaki hikoyachilik tabiiy pedagogikaga xos kommunikativ xususiyatlarni — ko'z bilan aloqa, imo-ishoralar, ohang va vaziyatga mos ifodani — o'z ichiga olgan hamda ijtimoiy va ekologik bilimlarni uzatishning asosiy vositasi bo'lib xizmat qilgan. Mazkur pedagogik tamoyillar zamonaviy ta'lim tizimida ham o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda. Til esa turli sohalarga oid bilimlarni birlashtiruvchi universal vosita sifatida bolalarning narrativlar bilan ishlashida lingvistik va konseptual tafakkur tizimlarini faollashtiradi [2].

2. Madaniy xususiyat va til rivoji. Narrativlarning bolalar tafakkuriga ta'sirini o'rganishda madaniy tafovutlarni hisobga olish zarur. Bolalar umumiy "narrativ"ni emas, balki muayyan jamiyat va madaniyatga xos hikoya shakllarini o'zlashtiradilar [3]. O'zbek xalq ertaklari o'ziga xos syujet qurilishi, obrazlar tizimi va axloqiy mezonlari orqali boshqa madaniy an'analardagi narrativlardan farq qiluvchi kognitiv imkoniyatlarni taqdim etadi.

Birgalikda kitob o'qishning so'z o'zlashtirishga ta'siri bo'yicha 2455 nafar bola ishtirok etgan 38 ta tadqiqotning meta-tahlili dialogik o'qish, so'zlarning takrorlanishi va matnni tushunishga yo'naltirilgan mashg'ulotlar samaradorlikni oshiruvchi omillar ekanligini ko'rsatgan. Shuningdek, tarbiyachilar tomonidan yaratiladigan sifatli nutqiy muhit interaktiv, lingvistik va konseptual jihatlar orqali bolalarning til o'zlashtirishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar hikoya tarkibidagi tasniflash asosida yangi so'zlarni o'rganganida, ular so'z shakli va uning konseptual mazmunini yaxshiroq eslab qoladilar. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, taksonomik yondashuv asosida tashkil etilgan so'z o'rgatish dasturlarida qatnashgan bolalar yangi so'zlarning ma'nosini aniqlashda yuqori natijalarga erishgan [4]. Kichik yoshdagi bolalar bilan muloqotda boy va rang-barang lug'atdan foydalanish, ayniqsa narrativ hamda kontekstual nutq shakllari orqali, ularning lug'at boyligini sezilarli darajada rivojlantiradi.

Kichik maktabgacha yoshdagi bolalar pragmatik ma'nolarni ifodalashda intonatsiyadan foydalanishni o'rganadilar; bu jarayon "aql nazariyasi" (theory of mind) rivoji bilan bog'liq. Ijtimoiy-kognitiv rivojlanish va til shakllari o'rtasidagi uzviy bog'liqlik bolalarning narrativ faoliyatida yaqqol namoyon bo'ladi.

3. Narrativ va "aql nazariyasi" rivoji. Bolalarning yolg'on e'tiqod (false belief) vazifalarini bajarish muvaffaqiyati narrativlarning sintaktik murakkabligi bilan ijobiy

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

korrelyatsiyaga ega [5]. K–2 bosqichidagi bolalar orasida olib borilgan tadqiqotlar yosh oshgani sari narrativni tushunish qobiliyati izchil rivojlanishini ko'rsatgan. Autizm spektri buzilishi bo'lgan bolalar hikoyalarida ot so'z turkumiga mansub birliklarning ko'proq uchrashi aniqlangan bo'lib, bu predmetga yo'naltirilgan hikoya qilish xususiyatini ifodalaydi.

Ezop masallari asosida bog'cha tayyorlov guruhidan 6-sinfgacha bo'lgan 172 nafar bola ishtirokida o'tkazilgan tadqiqot yosh ulg'aygani sari bolalarning javoblari umumlashgani va hayotiy xulosalarni ajratib olish darajasi ortganini ko'rsatgan. Matn mazmunini tushunish qobiliyati hikoyani anglash darajasini oldindan belgilovchi omil sifatida aniqlangan[6].

An'anaviy tilni o'zlashtirmagan kar kattalar ustida olib borilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, ular vizual ijtimoiy-kognitiv vazifalarni muvaffaqiyatli bajargan bo'lsa-da, yolg'on e'tiqod topshiriqlarida qiyinchilikka duch kelgan. Bu til va ta'limiy tajriba murakkab tafakkur ko'nikmalarini shakllantirishda muhim omil ekanligini ko'rsatadi. Mazkur holat narrativlarning bolalarda murakkab kognitiv qobiliyatlarni shakllantirishdagi ahamiyatini yoritadi.

4. Empatiya, ijtimoiy tushuncha va xotira. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy tushunishni rivojlantirishga qaratilgan maxsus dastur natijalari shuni ko'rsatdiki, aynan hikoya markazidagi mashg'ulotlarda qatnashgan bolalarda ijtimoiy tushunish ko'rsatkichlari sezilarli darajada yaxshilangan. Xalq ertaklari axloqiy tanlovlar, hissiy murakkabliklar va shaxslararo nizolarni boshdan kechirayotgan obrazlarni tasvirlab, bolalarda empatiya va ijtimoiy tafakkurni rivojlantiradi.

Avtobiografik xotira — insonning o'z hayoti haqidagi yaxlit hikoyani shakllantirish va saqlash qobiliyati — narrativ tajriba ta'sirida rivojlanadi. Onalari bilan o'tmish voqealarini batafsil va baholovchi tarzda muhokama qiladigan bolalarda ancha yaxlit va mukammal narrativlar shakllanishi kuzatiladi. Epizodik tasavvurlar “eslangan” yoki “tasavvur qilingan” tajriba sifatida namoyon bo'lishi mumkin[7]. Jamiyat tomonidan bolalarning narrativ kompetensiyalarini qo'llab-quvvatlash ushbu rivojlanish jarayonining asosiy omillaridan biridir.

5. Madaniy bilim uzatish va qadriyatlar. Xalq ertaklari madaniy bilimlarni avloddan avlodga yetkazuvchi muhim vosita hisoblanadi. Ovchilik va termachilikka asoslangan turmush tarzida og'zaki an'analar kattalarning yosh avlodga bilim berishining asosiy vositalaridan biri bo'lib xizmat qilgan. Hikoyachilik bolalarga bilvosita tajriba taqdim etib, ularning epizodik xotirasini boyitadi.

Xalq ertaklari oddiy axborot uzatish vositasi bo'libgina qolmay, balki madaniy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar va amaliy bilimlarni hissiy jihatdan ta'sirchan hamda esda qolarli narrativ shaklda mujassamlashtiradi. To'g'ri tanlangan hikoyalar maktab faoliyatida til ko'nikmalarini rivojlantirish va sinfda do'stona hamda hurmatga asoslangan muhitni shakllantirishga yordam beradi.

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

Raqamli hikoyachilik hikoyalarni yaratish, uzatish va ifodalashning multimodal usullarini taqdim etadi. Ayniqsa, mahalliy miqdar va madaniy merosni aks ettirishda undan foydalanish bilimlarni samarali o'zlashtirish hamda bolalarda madaniy qadriyatlarga qiziqishni kuchaytirishga xizmat qiladi.

6. Muammo yechish va ijro funksiyalari. Murakkab narrativlar bilan ishlash abstrakt fikrlash qobiliyatining rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi. Algebraik tafakkur rivojiga bag'ishlangan tadqiqotlar kichik yoshdagi ishtirokchilar harflar orqali ifodalangan tenglamalarni yechishda sonlar bilan ifodalangan tenglamalarga nisbatan ko'proq xato qilgani va sekinroq ishlagani aniqlangan[8]. Bu abstrakt tafakkurning konkret fikrlashdan abstrakt strategiyalarga bosqichma-bosqich o'tish orqali shakllanishini ko'rsatadi. Ushbu tamoyillar narrativlarning bolalarni literal fikrlashdan ramziy tafakkurga olib o'tishdagi rolini tushuntiradi.

Ochiq turdagi dizayn vazifalariga oid tadqiqotlar bolalarning fazoviy belgilarni umumlashtirish, shakl va funksiyalar o'rtasidagi munosabatlarni anglash, xotiradan vizual ma'lumotlarni tiklash hamda turli analogik yechimlarni ishlab chiqish qobiliyatiga ega ekanligini ko'rsatgan. Kutilmagan muammolarni hal qiluvchi qahramonlar ishtirokidagi xalq ertaklari bolalarda moslashuvchan tafakkurni rivojlantiradi.

Slovakiya va Vanuatu hududlarida 210 nafar maktab o'quvchisi ishtirokida o'tkazilgan uch oylik tajriba tadqiqotida marosimiy xatti-harakatlarning ijro funksiyalarini yaxshilashi aniqlangan[6]. Natijalar hikoyachilik kabi madaniy jihatdan shakllangan faoliyatlar bolalarning o'zini boshqarish va sabr-toqat ko'nikmalarini rivojlantirishini ko'rsatadi. Hikoyalarning marosimiy va madaniy kontekstga joylashtirilishi ularning kognitiv samaradorligini yanada oshiradi.

Xulosa. Zamonaviy tadqiqotlar hikoyachilikning asosiy pedagogik yondashuvlardan biri sifatidagi samaradorligini tasdiqlaydi. Avstraliyaning boshlang'ich va o'rta maktablarida o'tkazilgan ko'p hududli tadqiqotlar hikoyachilik ta'limiy mazmunni faoliyatlar bilan uyg'unlashtirish va yanada qiziqarli hamda samarali o'quv muhitini yaratishda kuchli vosita ekanligini ko'rsatgan.

O'zbek xalq ertaklari universal kognitiv rivojlanish tamoyillariga mos kelishi bilan birga, madaniy bilimlarni uzatishning samarali vositasi hisoblanadi. Ular Markaziy Osiyo tarixi va geografiyasini aks ettiruvchi syujetlar, o'ziga xos obrazlar va milliy qadriyatlarni mujassamlashtirgan. O'zbek xalqining og'zaki ijod an'analari nafaqat tarixiy meros, balki bolalar tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik tizim sifatida ahamiyatlidir.

Pedagogik tatbiqda quyidagi omillarga e'tibor qaratish lozim: dialogik muloqot, hikoyalarni jamoaviy va marosimiy muhit bilan bog'lash, bolalarning narrativ mazmunni faol anglashiga imkon yaratish hamda madaniy jihatdan mos yondashuvlarni qo'llash. Madaniy jihatdan mos yondashuvlarning samaradorligi haqidagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'zbek xalq ertaklarining o'ziga xos syujet tuzilishi, obrazlar tizimi va axloqiy tamoyillari bolalar tafakkurini rivojlantirish uchun tabiiy va samarali vosita hisoblanadi.

[1] M. Pulimeno, P. Piscitelli, and S. Colazzo, "Children's literature to promote students' global development and wellbeing," Health Promotion Perspectives, Jan. 2020, doi: <https://doi.org/10.15171/hpp.2020.05>.

[2] N. Bouizegarene, M. J. D. Ramstead, A. Constant, K. Friston, and L. J. Kirmayer, "Narrative as active inference: an integrative account of cognitive and social functions in adaptation," Frontiers in Psychology, Jun. 2024, doi: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1345480>.

[3] A. Norenzayan, S. Atran, J. Faulkner, and M. Schaller, "Memory and Mystery: The Cultural Selection of Minimally Counterintuitive Narratives," Cognitive Science, May 2006, doi: https://doi.org/10.1207/s15516709cog0000_68.

[4] M. S. Sugiyama, "Oral Storytelling as Evidence of Pedagogy in Forager Societies," Frontiers in Psychology, Mar. 2017, doi: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00471>.

[5] P. Carruthers, "The cognitive functions of language," Behavioral and Brain Sciences, Dec. 2002, doi: <https://doi.org/10.1017/s0140525x02000122>.

[6] Nabil Bouizegarene, Maxwell J. D. Ramstead. Narrative as active inference: an integrative account of cognitive and social functions in adaptation. DOI: [10.3389/fpsyg.2024.1345480](https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1345480)

[7] Shared Storybook Reading and Oral Language Development: A Bioecological Perspective. 2020. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01818>

[8] [Ashley M. Pinkham](#)., [Tanya Kaefer](#). Taxonomies Support Preschoolers' Knowledge Acquisition from Storybooks. March 2014(1):1-10., DOI: [10.1155/2014/386762](https://doi.org/10.1155/2014/386762)

